

Sociale constructie

Sociale constructie

Een uitnodiging tot
het cocreëren van
onze toekomst

Redactie

Loek Schoenmakers

Diana Baas

Met medewerking van

Thomas Fondelli

Cees Hoogendijk

Sandra Kensen

Joost van Andel

Ina Vandewijer

Lizet van Donkersgoed

Justine van Lawick

Een bewerking van *An Invitation to Social Construction* van Ken Gergen,
Sage Publishers

>g uitgeverij
van gorcum

© 2025

Uitgeverij Van Gorcum BV

Dr. Nassaulaan 5, 9401 HJ Assen.

>g uitgeverij
van gorcum

Deze uitgave is beschermd op grond van het auteursrecht. (Her)gebruik van informatie uit deze uitgave is niet toegestaan, verwerking door AI-applicaties is eveneens verboden.

NUR 190

ISBN 9789465070179

ISBN ebook 9789465070339

1^e druk 2025

Uitgave: Uitgeverij Van Gorcum, Assen

Redactie: Kirsten Verhagen, Paterswolde

Grafische verzorging en omslagontwerp: Wink Ontwerp, Havelte

Druk: Drukkerij Van Gorcum, Meppel

Meer informatie

Hogeschool De Kempel Helmond, ter attentie van Loek Schoenmakers,

l.schoenmakers@kempel.nl; co-director Taos Institute (www.taosinstitute.net).

Deze publicatie kwam tot stand via Kempel Onderzoek Centrum (KOC), Hogeschool De Kempel te Helmond en het lectoraat Leren en Innoveren van Hogeschool Marnix te Utrecht.

Bij deze uitgave hoort aanvullend online materiaal.

Ga naar www.vangorcumstudie.nl

of scan de QR-code en log daar in om het materiaal te bekijken.

>g uitgeverij
van gorcum

marnix academie
LERARENOPLEIDING BASISONDERWIJS UTRECHT

DE KEMPEL
HOOGESCHOOL VOOR LERAREN

Over de auteur

Kenneth J. Gergen (1935) is hoogleraar sociale psychologie aan het Swarthmore College en medeoprichter en voorzitter van het Taos Institute, een internationale gemeenschap van uiteenlopende professionals die sociale constructie omarmen en bezigen. Hij is internationaal bekend om zijn bijdragen aan de sociaal constructivistische theorie, onderzoek, technologie en culturele verandering, het zelf, ouder worden, onderwijs en relationele theorie en praktijken.

Zijn belangrijkste publicaties naast *An Invitation to Social Construction* zijn *Realities and Relationships: Soundings in Social Construction* (1994); *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life* (1992); en *Relational Being: Beyond Self and Community* (2009). Zijn recentste werken zijn *The Relational Imperative: Resources for a World on Edge* (2021); *Beyond the Tyranny of Testing: Relational Evaluation in Education* (2020)¹ (met Scherto Gill); en *Passionate Pursuits: Selected Clearings from a Life in Dialogue* (2024)². Ken Gergen geeft lezingen over de hele wereld en heeft vele onderscheidingen ontvangen voor zijn werk, waaronder eredocoraten in zowel de VS als Europa.

Over de schrijversgroep

Een achttal schrijvers heeft vol enthousiasme gewerkt aan de totstandkoming van deze Nederlandstalige bewerking van *An Invitation to Social Construction*. Vanuit Hogeschool De Kempel in Helmond (als lector Kempel Onderzoek Centrum) en de Marnix Academie Utrecht (als lid Lectoraat Leren en Innoveren) coördineerde Loek Schoenmakers de hiernavolgende groep schrijvers (zie voor meer informatie de biografieën achter in dit boek). De editing vond plaats in samenwerking met Diana Baas.

Diana Baas (hogeschooldocent en onderzoeker), Thomas Fondelli (systeem-theoretisch psychotherapeut en trainer), Cees Hoogendijk (organisatieperspectivist), Sandra Kensen (adviseur, procesbegeleider, docent), Joost van Andel (opleidingsmanager, hogeschooldocent, senior onderzoeker en coach/therapeut), Lizet van Donkersgoed (onderzoeker en oud-docent recht en ethiek; vertrouwenspersoon

1 Deze publicatie biedt een sociaal constructionistisch alternatief voor de praktijken van toetsen en cijfers in het onderwijs.

2 Gratis download met een selectie van belangrijke door Gergen gepubliceerde artikelen.
🔗 <https://www.taosinstitute.net/product/new-passionate-pursuits-selected-clearings-from-a-life-in-dialogue>

wetenschappelijke integriteit; begeleider Socratisch Gesprek en moreel beraad) en Justine van Lawick (systemische consultaties, auteur, onderzoeker).

Onze dank gaat uit naar de groep kritische meelezers: Anne van Buul, Josje Dijkers, Marcel Lemmen, Caroline Oosterhof, Johan Poisquet, Ellen Reijmers, Laurent Thijs, Ina Vandewijer en Herman Van Donkersgoed.

Inhoud

Over de auteur	5
Preface Ken Gergen	11
Voorwoord Ken Gergen	13
Voorwoord schrijversgroep	15
1 Sociale constructie: werelden van veelvoud	17
1.1 Woorden en werelden	19
1.1.1 Betekenisgeving als sociaal proces	21
1.1.2 De sociale oorsprong van het reële en het goede	22
1.2 De ruggengraat van sociale constructie, drie bewegingen	31
1.2.1 De ideologische kritiek: wiens belangen worden gediend?	31
1.2.2 De linguïstische kritiek: realiteit, rede als tekst	34
1.2.3 De sociale kritiek: welke gemeenschap spreekt?	39
1.3 Bronnen voor een wereld in beweging	44
1.4 Voorbereiden op de komende reis	48
1.4.1 Constructionisme: een oriëntatie en praktische woordenschat	48
1.4.2 Constructionisme en constructivisme	49
2 Taal: instrument voor het construeren van werelden	55
2.1 Focus op taal	56
2.1.1 Taalstructuur: de fluwelen dwangbuis	56
2.1.2 Metaforen gebruiken en construeren	58
2.1.3 Narratief: de werkelijkheid als een verhaal	60
2.1.4 Retorica: feiten en frictie	67
2.2 De dynamiek van betekenisgeving	69
2.2.1 Taal als alledaags gesprek: de kracht van het onopvallende	69
2.2.2 Taal en machtsrelaties: de zienswijze van Foucault	72
2.2.3 Taal en identiteit	75

3	Perspectieven op onderzoek	81
3.1	Positivisme in het geding	82
3.1.1	Constructionisme als reflectief pragmatisme	86
3.1.2	Voorbij de wetenschapsoorlogen	88
3.1.3	Mixed methods onderzoek	89
3.2	Onderzoek naar discours	90
3.2.1	Discoursanalyse	91
3.2.2	Conversatieanalyse	93
3.2.3	Narratief onderzoek: taal als levensvorm	94
3.3	De kwalitatieve revolutie: diversiteit en doelgericht onderzoek	97
3.3.1	Auto-etnografie: eigen stem	98
3.3.2	Participatief onderzoek	101
3.3.3	Actieonderzoek	105
3.3.4	Arts-based research	107
3.3.5	Waarderend onderzoek	110
3.3.6	Sociale constructie en design thinking	110
4	De relationele wending	117
4.1	Relaties herdefiniëren	118
4.1.1	Van eigenbelang naar vertrouwen: een uitdaging	120
4.1.2	Narcisme en de instrumentele attitude	120
4.1.3	Wie zorgt er voor het gemeenschappelijke welzijn?	122
4.2	Naar een relationeel perspectief	123
4.2.1	Symbolische interactie: intersubjectieve zelden	123
4.2.2	Dramaturgie: het zelf op het toneel	125
4.2.3	Culturele psychologie: nog een stapje verder	126
4.2.4	Bakhtin en het dialogisme	128
4.3	De radicale sprong: het proces gaat vooraf aan het individu	131
4.3.1	Betekenis ontstaat in co-actie	131
4.3.2	Betekenis is het resultaat van een co-actie	132
4.3.3	Meervoudig-zijn: de persoon als potentieel	133
4.3.4	Relationele processen en ontluikende zelden	136
4.3.5	Geest als relationeel handelen	138
4.3.6	Mentale discours als performances	139
4.3.7	Performance als relationeel	141
4.3.8	Denken als een relationeel proces	142
4.3.9	Collectief herinneren	144
4.4	Wat kunnen we hier nu mee?	146

5	Dialogoog: tegenstellingen en transformaties	151
5.1	De dialogoog als dans	153
5.1.1	Setjes en petjes	154
5.1.2	Betekenis in beweging	156
5.1.3	Kruispunten in de dialogoog	158
5.1.4	Richtingen in de dialogoog: generatief, degeneratief en meer	160
5.2	Een architectuur van dialogoog: van vijandelijkheden naar verbondenheid	161
5.2.1	Cirkeldialogen	163
5.2.2	Van onderhandeling naar narratieve mediatie	164
5.2.3	Herstelrecht en de kracht van verhalen	167
5.2.4	Het Essential Partners Project	168
5.2.5	Op naar een regeneratief vocabulaire	170
5.3	Dialogoog: steunstructuren en actie	173
6	Onderwijs als sociale constructie: de toekomst is nu!	179
6.1	De veranderende wereld en de uitdagingen voor onderwijs	181
6.2	Waar we vandaan komen	184
6.2.1	Kenmerken van de fabrieksmetafoor	185
6.3	Onderwijs als sociale constructie	188
6.3.1	Tien transformaties voor onderwijs	189
6.4	Voorbeelden uit de praktijk: cocreatie in actie	199
6.4.1	Cocreatie in actie: naar dialogisch onderwijs	199
6.4.2	Cocreatie in actie: een oproep tot nog meer samenwerking	201
6.4.3	Cocreatie: leren door actie	203
6.4.4	Cocreatie in actie: relationeel beoordelen	206
6.5	De toekomst van ons onderwijs: een gezamenlijk avontuur	207
7	Gezondheidsberoepen: co-constructie in actie	213
7.1	Psychiatrie en therapie als sociale constructie	214
7.1.1	Geestelijke ziekte als cultureel construct	215
7.1.2	Therapie als een cultureel geconstrueerd product	215
7.1.3	De ramp van de koppeling van diagnose en medicijnen	216
7.2	Constructionistische stromingen in psychotherapie	220
7.2.1	Oplossingsgerichte therapie: de kracht van de kortdurende therapie	222
7.2.2	Narratieve therapie	224
7.2.3	Voorbij de taal	227
7.3	Samenwerken aan menselijk welzijn	228
7.3.1	Van diagnose naar dialogoog	229
7.3.2	Relaties en families centraal	230
7.3.3	Therapie gericht op de gemeenschap	231
7.3.4	Therapie van het gewone leven	232

7.4	Betekenis en geneeskunde	233
7.4.1	Het sociaal construeren van pijn	233
7.4.2	Narratief als medicijn	235
7.5	Collaboratieve gezondheidszorg	237
8	Cocreatie in organisatie en bestuur	243
8.1	Beelden van organisaties: machines of mensen	244
8.1.1	Van machine naar gesprek	244
8.1.2	Het doorgaande gesprek en cocreatie	245
8.2	Samen organiseren	246
8.2.1	Van managen naar relationeel leidinggeven	246
8.2.2	Gezamenlijke besluitvorming	251
8.3	Toekomstbestendig organiseren	252
8.3.1	Waarderend onderzoeken en dialogisch ontwikkelen	252
8.3.2	De uitdaging bij innovatie: creatieve processen	255
8.4	De verhouding tussen organisatie en omgeving	259
8.4.1	Organisaties met open grenzen	260
8.4.2	Organisaties die samenwerken	260
8.5	Besturen in een snel veranderende wereld	262
8.5.1	Naar relationeel besturen	263
8.5.2	Internationale betrekkingen	266
9	Sociale constructie: vragen en consequenties	271
9.1	Realisme: kijk om je heen, er is wel degelijk een echte wereld daarbuiten	273
9.1.1	Hoe zit het met het nieuwe materialisme?	274
9.1.2	Houdt constructionisme wetenschappelijke vooruitgang tegen?	276
9.1.3	Binnenwereld	278
9.2	Waarderrelativisme: maar we moeten wel voor iets staan?	280
9.2.1	Ondermijnt sociale constructie het sociaal activisme?	283
9.2.2	Is sociale constructie kolonialistisch?	283
9.3	De uitdagingen voor de toekomst	285
9.3.1	Besluitvorming in een meerstemmige wereld	285
9.3.2	Mens-milieu relaties	286
9.3.3	Kapitalisme en de structuren van uitbuiting	287
	Trefwoordenregister	293
	Literatuur	299
	Bio's	311
	Over het Taos Institute	319

Preface Ken Gergen

My dearest hope for this book is that its pages can provide the reader with an entry into a range of exciting dialogues and practices. The dialogues now spread across academic disciplines, opening onward to practitioners around the world – education, healthcare, peacebuilding, organizational development, government, and more. These efforts fall under the label social construction; others speak of ‘social constructivism’. More importantly, many find in these dialogues unparalleled opportunities for creative deliberation and purposeful action. New spaces of understanding emerge, along with practices of enormous promise. Yes, there is also controversy. But if this book is successful, you should be able to join the discussions, appreciate their significance, sample their potentials, deliberate on their shortcomings – and most hopefully, take away inspiration for action.

The present edition of this book carries a far different tone than its three predecessors. Since the publication of the 3rd edition, the world has confronted a deepening crisis in climate change, a deadly pandemic, the corrosion of democratic governance, internet lawlessness, mounting economic disparities, mass immigration, warfare, and more. In short, we begin to sense the threatening possibility of an end to planetary life. We, the people of the Earth, have essentially failed the fundamental challenge of living together. In my view, we must change course or perish. It is to forging a positive path toward meeting this challenge that I have steered much of the present work. Adding the sub-title in: *Co-Creating the Future* is but a way of signalling the potentials of a constructionist orientation to carry us forward. The tools of constructionist ideas are invaluable for moving beyond the increasing and volatile field of differences – beyond the misunderstandings, conflicts, alienation, and antagonisms that now imperil us. And the vast range of practices – dialogic, collaborative, inclusive – can provide concrete and inspiring steps toward a viable future.

A personal word to my readers may also be helpful. First you must realize that I write as a child of Western culture, and while continuously absorbing the cultural flows through which I pass, it is difficult for me to ‘jump over my own shadow’. This is especially lamentable in the present case, as many of the ideas and practices within the constructionist dialogues are now cast within the languages and values of non-Western culture. I have tried to reflect these offerings in the present work, but have fallen far short of my ideals. Ironically, I am also limited by my academic background. My ways of writing are not well suited to many of the worlds outside, and while I try to communicate with clarity, I fear my failings. I hope so much that this text will enable you to find provocative ideas, useful insights, and possibly inspiring potentials. You will find my values in plain sight, but it is not my aim here to persuade, to win, or to educate you in ‘the right way’. It is you who must breathe

life into these words. And if we are successful in this author-reader relationship, perhaps new paths will open. As we relate together, so do we construct our future.

This is finally to add my deepest appreciation to my Dutch and Flemish colleagues – Loek Schoenmakers, Diana Baas, Thomas Fondelli, Cees Hoogendijk, Sandra Kensen, Joost van Andel, Ina Vandewijer, Lizet van Donkersgoed and Justine van Lawick, – for engaging with my text, reflecting, responding, translating, re-writing and updating. The work emerges anew in their eyes, opening still further paths to a brighter future. I am both grateful and in awe of their creative efforts. Their work is especially significant, as it represents a collaborative means of relating social constructionist ideas and practices to the specific concerns of a Dutch and Flemish audience. The ideas in this work have travelled the globe, energizing and inspiring practitioners and scholars in multiple and dispirit contexts. However, the distance between the words on a page and innovative action is vast. I applaud the efforts of my present colleagues for paving the way to promising fusions.

Voorwoord Ken Gergen

Wat ik met dit boek vooral hoop, is dat het de lezer toegang biedt tot een reeks opwindende dialogen en praktijken. Deze strekken zich tegenwoordig uit over academische disciplines en bereiken professionals over de hele wereld – binnen onderwijs, gezondheidszorg, vredesopbouw, organisatieontwikkeling, overheid en meer. Al deze inspanningen vallen onder de noemer ‘sociale constructie’, ook wel ‘sociaal constructivisme’. Belangrijk is dat velen hierin ongekende mogelijkheden creëren voor creatief overleg en doelgerichte actie. Er ontstaan telkens nieuwe inzichten en veelbelovende praktijken. Ja, er is ook controverse. Maar als dit boek succesvol is, zou je in staat moeten zijn om deel te nemen aan de discussies, hun betekenis te waarderen, hun mogelijkheden te proeven, te beraadslagen over hun tekortkomingen – en hopelijk inspiratie op te doen voor actie.

Deze Nederlandstalige publicatie is gebaseerd op de vierde editie van *An Invitation to Social Construction* en heeft een andere toon dan zijn drie voorgangers. Sinds de publicatie van de derde editie is de wereld geconfronteerd met een steeds diepere crisis op het gebied van klimaatverandering, een dodelijke pandemie, de aantasting van democratisch bestuur, wetteloosheid op internet, toenemende economische ongelijkheid, massale immigratie, oorlogsvoering en nog veel meer. Kortom, we beginnen de bedreiging van het voortbestaan van het leven op onze planeet te voelen. Wij, de mensen op aarde, hebben in wezen gefaald in de fundamentele uitdaging om samen te leven. Naar mijn mening zijn er twee keuzes: we moeten óf onze koers veranderen, óf we gaan ten onder. Ik heb een groot deel van dit werk gericht op het bouwen van een positieve weg om deze uitdaging aan te gaan. Het toevoegen van de subtitel ‘Een uitnodiging tot het cocreëren van onze toekomst’ is slechts een manier om te wijzen op het potentieel van een constructionistische oriëntatie om ons vooruit te helpen. De constructionistische ideeën zijn van onschatbare waarde om voorbij het toenemende en vluchtige veld van verschillen te komen – voorbij de misverstanden, conflicten, vervreemding en tegenstellingen die ons nu bedreigen. En het brede scala aan praktijken – dialogisch, collaboratief en inclusief – kan concrete en inspirerende stappen bieden naar een leefbare toekomst.

Graag richt ik een persoonlijk woord aan mijn lezers. Allereerst moet je beseffen dat ik schrijf als een kind van de westerse cultuur, en hoewel ik voortdurend de culturele stromen absorbeer waarin ik mij begeef, is het moeilijk voor mij om ‘over mijn eigen schaduw heen te stappen’. Ik heb geprobeerd om dit aanbod in het huidige werk te weerspiegelen, maar ben bij lange na niet in mijn idealen geslaagd. Ironisch genoeg word ik ook beperkt door mijn eigen academische achtergrond. Mijn manier van schrijven is onvoldoende afgestemd op veel van de werelden daarbuiten, en hoewel ik probeer helder te communiceren, vrees ik mijn tekortkomingen.

Ik hoop van harte dat dit boek je in staat zal stellen om provocerende ideeën, bruikbare inzichten en mogelijk inspirerende mogelijkheden te vinden. Je zult

mijn waarden erin herkennen, maar het is niet mijn doel om je te overtuigen of op te voeden in ‘de juiste, enige manier’. Jij bent het die deze woorden tot leven brengt. En wie weet, als we succesvol zijn in deze auteur-lezerrelatie, openen zich wellicht nieuwe wegen. Hoe we met elkaar omgaan heeft invloed op hoe onze toekomst zich ontwikkelt

Tot slot spreek ik mijn diepste waardering uit voor mijn Nederlandse en Vlaamse collega's – Loek Schoenmakers, Diana Baas, Thomas Fondelli, Cees Hoogendijk, Sandra Kensen, Joost van Andel, Ina Vandewijer, Lizet van Donkersgoed en Justine van Lawick – voor hun betrokkenheid bij mijn tekst, het reflecteren, reageren, vertalen, herschrijven en bewerken. Door hun ogen ontstaat het werk opnieuw en opent het nog meer wegen naar een betere toekomst. Ik ben zowel dankbaar als vol respect voor hun creatieve inspanningen. Hun werk is vooral belangrijk omdat het een gezamenlijke manier is om sociaal constructionistische ideeën en praktijken bekend te maken bij het Nederlandse en Vlaamse publiek. De ideeën in dit boek hebben de wereld rondgereisd en hebben beoefenaars en wetenschappers in verschillende en uiteenlopende contexten gestimuleerd en geïnspireerd. Maar de afstand tussen de woorden op een pagina en innovatieve actie is groot. Daarom juich ik de inspanningen van mijn collega's toe om een weg te banen naar veelbelovende, hoopvolle fusies binnen onderzoek, onderwijs, gezondheidszorg, therapie, organisatieontwikkeling en bestuur.

Voorwoord schrijversgroep

Samen hoopvolle toekomsten bouwen! De mogelijkheid tot dialoog en verbinding die het gedachtegoed van sociale constructie biedt, inspireert ons elke keer weer in ons werk. Het geeft behalve een taal om ons uit te drukken bij wat we doen nieuwe inzichten om gangbare benaderingen binnen onderzoek, therapie, onderwijs, gezondheidszorg, bestuur en organisatieontwikkeling samen met belanghebbenden te transformeren in alternatieve praktijken die het welzijn van ieder verhogen en gericht zijn op het samen (sociaal) maken (construeren) van toekomsten.

We zijn er trots op dat we mogen bijdragen aan het verder verspreiden van de ideeën van sociale constructie binnen de Nederlands-Vlaamse gemeenschap.

Voor deze Nederlandstalige bewerking heeft Ken Gergen ons de vrije hand gegeven, maar we blijven toch zoveel mogelijk dicht bij het originele werk, waarbij we een link leggen naar de Nederlands-Vlaamse context en daar waar nodig kritische kanttekeningen plaatsen. Daarmee hopen we het werk van Gergen toegankelijker te maken voor jou als lezer en voor een breder publiek.

Wij, de schrijversgroep, zijn al jaren verbonden aan het Taos Institute, een virtuele gemeenschap die onlangs haar dertigjarige bestaan vierde. In september 2023 startte het initiatief tot deze vertaling. Er werd al snel een groep van acht schrijvers gevormd die jarenlange ervaring hebben met het toepassen van sociale constructie binnen hun werkveld.

Sociale constructie begint met het besef dat de wereld van nature divers is. Door de verschillen te erkennen en te waarderen, en door met een nieuwsgierige openheid naar elkaar te kijken, kunnen we elkaar beter begrijpen en nieuwe toekomsten maken. Het gaat vooral over welke werkelijkheden we sociaal construeren, en hoe deze werkelijkheden het welzijn van allen bevorderen. Dat is een uiterst

krachtig idee, zeker in een wereld, zoals Ken in zijn voorwoord schrijft, die steeds verder polariseert en waarin verschillen eerder tegen elkaar uitgespeeld worden dan dat ze worden benut als een krachtige bron voor samenwerking.

Ieder van ons heeft zich gewijd aan een of meerdere hoofdstukken die dicht bij de eigen passie en expertise liggen. Ook wij verschillen, wat tot uiting komt in hoe ieder het eigen hoofdstuk heeft bewerkt.

Met deze bewerkte vertaling nodigen wij jou en iedereen uit om met ons in dialoog te gaan over dit boek. We hopen dat het inspiratie biedt voor het samen bouwen van hoopvolle toekomsten.

Loek, Diana, Thomas, Cees, Joost, Justine, Ina, Lizet en Sandra
December 2024

Hoofdstuk 1

Sociale constructie: werelden van veelvoud

Bewerkt door Loek Schoenmakers, Diana Baas en Cees Hoogendijk

“

In dialoog met
Ken Gergen.

”

Onze wereld is rijk aan diversiteit en wordt gekenmerkt door een oneindige verscheidenheid aan perspectieven. Vanuit elk van deze perspectieven zijn er aannames over wat waar, werkelijk en waardevol is om voor te leven. In dit hoofdstuk beschrijven we enkele belangrijke uitgangspunten van sociale constructie. Eerder dan een uitgestippeld pad naar toekomstige harmonie vormt sociale constructie een onschatbare bron om deze harmonie samen te creëren. Aan bod komen drie intellectuele bewegingen die de academische wereld ingrijpend hebben veranderd. Deze bewegingen vormen de intellectuele basis waarop sociale constructie zich zowel in theorie als in de praktijk heeft ontwikkeld. Het hoofdstuk sluit af met vier aspecten die belangrijke richtingen binnen sociale constructie vormen: nederigheid, nieuwsgierigheid, creativiteit en cocreatie.

Dit boek begint met een uitdaging, een intellectueel avontuur. Hoe kunnen we de werkelijkheid op een andere manier dan we gewend zijn benaderen vanuit een constructionistisch perspectief? Wat betekent het als je je aannames over wat vanzelfsprekend, waar, objectief en bekend is in twijfel trekt? Sociale constructie daagt ons uit om de vanzelfsprekende wereld waarin we leren, leven en werken kritisch te beschouwen. Tegelijk inspireert het tot verandering en vernieuwing in domeinen als onderwijs, therapie, onderzoek, vredesopbouw, maatschappelijk werk, gezondheidszorg, organisatieontwikkeling en bestuur. In onze huidige tijd staat ons vermogen om harmonie en gemeenschappelijk welzijn te bereiken ernstig ter discussie. Vreemding, onderdrukking, uitsluiting, ongelijkheid en conflicten zijn aan de orde van de dag. We lijken meer dan ooit tegenover elkaar te staan. Het overleven van onze planeet hangt sterk af van ons vermogen om te midden van al deze onrust in verbinding te zijn met elkaar. De essentie van dit boek is de volgende vraag: hoe kunnen de inzichten van sociale constructie ons helpen om samen te leven in een wereld vol diversiteit?

Op de vraag wat sociale constructie is, antwoordt Ken Gergen: ‘(...) een manier om naar de werkelijkheid te kijken. Binnen een gemeenschap – religie, onderzoek, onderwijs, gezondheid, kunst, muziek, enzovoort – ontwikkelen mensen een specifieke taal. Die taal komt niet van een enkele persoon, maar wordt in relaties samen gemaakt. Dus voor alles waarvan ik zeg dit is “waar” gebruik ik woorden uit die specifieke gemeenschap en zijn er spelregels voor hoe we die woorden kunnen gebruiken en afspraken over de betekenis ervan. Op die manier construeren we samen wat we “de werkelijkheid” noemen. Je kunt naar die werkelijkheid kijken vanuit verschillende perspectieven, zoals spiritualiteit, of vanuit de kunst, religie, fysica of architectuur, enzovoort. De taal die we vervolgens gebruiken komt uit die specifieke gemeenschap. En daarmee geven we uiting aan de werkelijkheid.’ In die zin is er niet één wereld, maar ‘zijn er werelden van veelvoud’.

1.1 Woorden en werelden

Ik kan vliegen. Dat klinkt misschien ongelooflijk, maar het is echt waar. Misschien denk je dat ik kierewiet ben of lieg. Laat maar zien dan, denk je lacherig. Vervolgens spring ik een halve meter de lucht in, waarop jij meteen zegt dat het geen vliegen is maar gewoon een sprong in de lucht. Toch beweer ik nog steeds dat ik kan vliegen. Wie heeft gelijk? Jij noemt het een sprong, maar ik haal er mijn vrienden bij, die allemaal zeggen: 'Ja, dat is vliegen!' Het is nu jouw stem tegenover die van velen, maar wie heeft gelijk? Is het een kwestie van aantallen? De meerderheid? En wat als ik sociale media inzet of een campagne begin en duizenden mensen zeggen dat dit vliegen is? Wat als jij dan opeens tot de kleine minderheid behoort die stelt dat dit geen vliegen is? Berust de waarheid dan louter op de sociale overeenstemming van de meerderheid?

Dit is geen triviale kwestie. Is het doel van de wetenschap niet om de waarheid over de wereld te onthullen? Proberen we in rechtbanken niet steeds onschuld of schuld vast te stellen op basis van de feiten? We lezen toch ook liever kranten die ons vertellen wat er werkelijk gaande is? Willen we mensen institutionaliseren omdat ze geen voeling meer hebben met de realiteit? Is waarheid in al die gevallen slechts een kwestie van sociale overeenstemming? Misschien vind je dat ik overdrijf. In het voorbeeld over vliegen zou je kunnen concluderen dat ons meningsverschil gewoon voortkomt uit het feit dat we verschillende woorden gebruiken voor hetzelfde. Maar overweeg eens de volgende uitingen:

- Mensen hebben een vrije wil.
- Er zijn twee geslachten, mannelijk en vrouwelijk.
- De bevruchte eicel van een zwangere vrouw is een menselijk wezen.
- De wereldpopulatie bestaat uit zes rassen.
- Mensen stammen af van vissen.
- De aarde wordt gedragen door vier olifanten die op de rug van een schildpad staan.

Met deze stellingen kunnen sommigen het eens zijn en anderen niet. Hierbij kunnen we moeilijk zeggen dat we gewoon andere woorden gebruiken. Voor veel mensen is de vraag of een bevruchte eikel een menselijk wezen is een kwestie van leven of dood. Zij die het hiermee eens zijn, zullen abortus als een vorm van moord zien. Zo wordt de woordkeuze een keuze tussen goed en kwaad.

We gaan nog een stap verder. Mensen gebruiken *verschillende woorden om dezelfde dingen* te beschrijven. In tegenstelling tot het 'ik kan vliegen'-voorbeeld kunnen we een intentie, het punt dat een embryo een menselijk wezen wordt, of de vier olifanten en de schildpad niet observeren. En motivatie, rechtvaardigheid, hoop, inspiratie, God en duizenden andere begrippen die voor velen van ons bepalen wat bestaat, kunnen we ook niet waarnemen. Daarnaast zijn er velen die zich gekwetst voelen door simpelweg deze woorden te gebruiken alsof ze per definitie naar de werkelijkheid (De Waarheid) verwijzen. Alleen al het stellen van de vraag naar hoeveel rassen er bestaan of de vraag of je man dan wel vrouw bent, kan door velen als discriminerend ervaren worden.

De mensheid komt tegenwoordig met elkaar in contact als nooit tevoren. Onze digitale technologieën maken onmiddellijke en non-stop communicatie mogelijk. Massatransport, vliegverkeer, massacommunicatie en menselijke migratie bevinden zich op een historisch hoogtepunt. We leven 'in een tijdperk van planeetaire verstrengeling,' aldus de Kameroense filosoof Achille Mbembe.³ Tegelijkertijd confronteert dit ons met de manier waarop we betekenis geven aan onze wereld. Wereldwijd zijn er momenteel meer dan 6000 actieve talen, elk met hun eigen manier om de werkelijkheid te beschrijven of te verklaren. Zelfs binnen eenzelfde taalgroep bestaan grote verschillen in betekenisgeving. De kans op miscommunicatie die leidt tot onenigheid is groot. Alleen al binnen de christelijke kerken zijn er wereldwijd zo'n 45.000 denominaties voor de verschillende takken, stromingen en geloofsgemeenschappen binnen het christendom, die elk verschillen in beweringen over wat waar of werkelijkheid is en de waarde die men vervolgens aan deze beweringen toekent. Zal er pas een volledig empathisch begrip zijn wanneer we al deze verschillen begrijpen? Zelfs dan kan er nog steeds sprake zijn van weerstand. Voor velen kan zo'n universele overeenkomst zelfs verstikkend en gevaarlijk verlamdend werken.

Omdat er voortdurend nieuwe groepen ontstaan die het eens worden of wat 'waar' of 'werkelijk' is, brengt dit ook nieuwe uitdagingen met zich mee voor de bestaande afspraken en overeenkomsten. Het is niet alleen een kwestie van het ontwarren van verschillen. Door digitale communicatie kan elk verschil ons bereiken. Als we in een steeds groter wordende wereld leven met een toenemend veelvoud aan verschillen, hoe kunnen we daar dan mee omgaan en die verschillen aanwenden om te overleven?

³ Mbembe & Dubois (2017), *Critique of Black Reason*, p. 172.

1.1.1 Betekenisgeving als sociaal proces

Er zijn eindeloos veel verschillen in de vorm van concurrerende opvattingen over wat echt, waar, rationeel of juist is. Een essentiële vraag is hoe we kunnen voorkomen dat deze concurrerende opvattingen onze mogelijkheid om samen te leven op onze planeet ondermijnen. Of, positief gesteld: hoe kunnen we deze verschillen zo benutten dat ze bijdragen aan het welzijn van iedereen op aarde? Door onze aandacht te verschuiven van de verschillen zélf naar het proces van begrijpen hoe deze verschillen in ideeën – over of ik kan vliegen, of een bevruchte eikel een menselijk wezen is, of ik een vrije wil heb ... – tot stand komen, ontstaat er meer wederzijds begrip.

Hier ligt de essentie van sociale constructie: een verschuiving naar en aandacht voor de oorsprong, grenzen en capaciteiten van wat wij voor waar, rationeel of goed aannemen. Door het proces van betekenis geven zélf te onderzoeken stijgen we uit boven de chaos aan verschillende betekenisgevingen. Al onze beschrijvingen van de wereld zijn geworteld in een bepaalde achtergrond, cultuur, traditie of oriëntatie. Als we ons richten op *hoe* realiteiten en waarden via onderlinge betekenisgevingen tot stand komen, kunnen we zowel de oorsprong van onze betekenisgeving verklaren en begrijpen als manieren vinden om de grenzen te verzachten door er constructief mee om te gaan. We kunnen een ander pad vrijmaken voor het vormen van alternatieve en veelbelovende visies op het echte en het goede. Verschillen hoeven niet altijd tot conflicten te leiden. We kunnen de bestaande verschillen met respect, zorg en aandacht verkennen, benutten en omarmen. We kunnen verschillen aanwenden om samen opnieuw naar het vanzelfsprekende en gangbare te kijken. Zo kunnen we nieuwe, alternatieve manieren van samenleven creëren die het welzijn van allen bevorderen.

De kern van sociale constructie is eenvoudig en helder: ons begrip van de wereld – wat we als echt, rationeel en goed beschouwen – ontstaat uit de sociale processen waaraan we deelnemen. Wanneer je deze logica van sociale constructie gaat gebruiken, worden algemene, vanzelfsprekende aannames op losse schroeven gezet. Je stelt dan bijvoorbeeld vragen bij aloude, lang gewaardeerde, vertrouwde en geaccepteerde woorden als 'realiteit', 'objectiviteit', 'rede' en 'kennis'. Je zelfbegrip wordt op de proef gesteld; je gedachten, emoties en verlangens worden in twijfel getrokken. Relaties met anderen krijgen ook nieuwe dimensies. De betekenissen van gemeenschap, overheid en internationale relaties worden hervormd. Conflicten – in iemands persoonlijke leven, een natie of de wereld – kunnen in een ander licht worden gezien.

Constructionistische ideeën worden vanwege hun stimulerende kracht tegenwoordig in alle uithoeken van de wereld onderzocht en in de praktijk toegepast. Van Buenos Aires tot Helsinki, van Londen tot Beijing, van New Delhi tot Kaapstad en ook in Nederland en Vlaanderen vind je levendige discussies en een ontluikende reeks veelbelovende toepassingen.

De verzameling ideeën die sociale constructie of sociaal constructionisme wordt genoemd, behoort niet toe aan één individu. Er is niet één persoon, boek, academische discipline of beroep waaruit ze voortkomen of dat de betekenis van deze ideeën omschrijft. Sociale constructionistische ideeën ontstaan door een uitgebreid proces

van dialoog, dat zich uitstrekt over verschillende disciplines en praktijken. Constructionistische dialogen vinden wereldwijd voortdurend plaats en staan open voor iedereen, ook voor jou, de lezer van dit boek. Er bestaan veel verschillende opvattingen en spanningen rondom sociale constructie. Ik nodig je graag uit om deel te nemen aan de dialoog die in dit boek wordt aangeboden.

1.1.2 De sociale oorsprong van het reële en het goede

Het basisidee lijkt eenvoudig, maar het is belangrijk om de ontwikkeling van sociale constructie binnen de sociale wetenschappen te kennen.

De grote belofte van de empirische wetenschap zoals die in de 20e eeuw ontstond was gericht op het verkrijgen van betrouwbare en onbevooroordeelde, objectieve kennis van de wereld. Dergelijke kennis zou de mensheid in staat stellen om haar lot in eigen handen te nemen. Exemplarisch zijn de succesverhalen op gebieden als natuurkunde en scheikunde. Hier kregen we inzicht in de fundamenteën van materie. Dergelijke inzichten maakten het vervolgens mogelijk om enorme stappen te zetten in de gezondheidszorg, energieproductie, transport, enzovoort. Het was dit enorme optimisme en het geloof in de empirische wetenschap die de weg zouden banen naar 'De Universele Waarheid'. Dit heeft de ontwikkeling van de sociale wetenschappen sterk beïnvloed. Men geloofde heilig dat het vruchten zou afwerpen binnen vakgebieden als psychologie, economie, sociologie en antropologie door de logica en onderzoeksinstrumenten van de natuurwetenschappen over te nemen en toe te passen ten gunste van het menselijk leven. Door toepassing van de logica van de natuurwetenschappen zouden we voor iedereen uiteindelijk een wereld van harmonie en welzijn kunnen creëren. Dit experiment was zeker de moeite waard.

De basislogica voor het vaststellen van wetenschappelijke kennis – vaak empirisch genoemd, of afgeleid uit ervaring – is eenvoudig en duidelijk. Kijk zorgvuldig en herhaaldelijk en registreer deze waarnemingen. Zet je persoonlijke waarden, overtuigingen en ideologische voorkeuren aan de kant, zodat je onbevooroordeeld kunt observeren. Denk vervolgens zorgvuldig over deze observatie na: welk onderscheid kan ik maken? Welke patronen zie ik? Hoe passen gebeurtenissen bij elkaar? In het ideale geval deel je jouw inzichten en ontdekkingen met anderen, zodat ze die kunnen toetsen aan hun eigen waarnemingen. Door te testen bevestig je wat je hebt ontdekt, zodat verdere conclusies getrokken kunnen worden en vandaar weer nieuw onderzoek kan ontstaan. Als er geen bevestiging is, kunnen onjuiste ideeën terzijde worden geschoven.

Ook binnen de sociale wetenschappen werd de kracht van deze empirische benadering versterkt door het gebruik van kwantificeerbare meetinstrumenten en statistische analyses. De basis ligt in de aanspraken op de betrouwbaarheid en validiteit van onze bevindingen. Door systematische observatie en zorgvuldig nadenken streven we naar objectieve waarheden over de sociale wereld, die we vervolgens kunnen waarderen. Met deze kennis zouden we de samenleving kunnen bevrijden van armoede, conflicten en epidemieën, en effectiever onderwijs, misdaadbestrijding en efficiënte organisaties kunnen creëren. Nog steeds zijn veel elementen uit deze logica dominant aanwezig binnen de sociale wetenschappen.

Maar voor velen onder ons die in deze wetenschappen werkten, begonnen de optimistische beloften van deze logica te vervagen. Met name aan het eind van de 20e eeuw, toen het antioorlogsprotest een algemeen wantrouwen tegen de overheid en de militaire wapenindustrie opwekte, werden er kritische vragen gesteld over de autoriteit van de wetenschap. De onrust begon met het feit dat wetenschappers hun talenten inzetten voor de ontwikkeling van wapens voor een 'onrechtvaardige oorlog'. Betekent een toewijding aan empirische wetenschap het einde van het morele oordeel? In de sociale wetenschappen waren de problemen zichtbaarder. In de geestelijke gezondheid bijvoorbeeld registreerde de psychiatrische beroepsgroep homoseksualiteit in de officiële classificatie (DSM) als een mentale ziekte.⁴ In 1973 werd tijdens de jaarvergadering van deze beroepsgroep het idee van homoseksualiteit als mentale stoornis met overweldigende meerderheid gesteund. Denk even terug aan het 'ik kan vliegen'-voorbeeld: geeft de kwantiteit van gelijke stemmen de doorslag? Wordt dezelfde betekenisgeving door velen op deze manier De Waarheid?

In aanvulling op de wijdverspreide weerstand tegen deze autoritaire diagnose vroegen veel ex-patiënten zich af waarom zij waren aangewezen als mentaal ziek. Waarom wordt het horen van stemmen (gewoonlijk gediagnosticeerd als schizofrenie) bestempeld als een ziekte in tegenstelling tot neurodiversiteit? In andere sectoren ontstond weerstand tegen wetenschappelijke claims dat rassen verschillen in intelligentie, dat eenoudergezinnen de ontwikkeling van kinderen in gevaar brengen en dat mannen duidelijk betere leiders zijn dan vrouwen. Het waren juist deze weerstanden die de dialoog over sociale constructie op gang brachten.

Waarom werd er opeens zo kritisch gekeken naar de werkwijze van zorgvuldig gecontroleerde observaties, metingen, statistieken, enzovoort die leiden naar conclusies? Er werden vragen opgeworpen als: kloppen deze conclusies en kunnen we ze vertrouwen? Van wie zijn deze waarheden? Kunnen we hier ook anders naar kijken, over denken en praten?

De weerstanden leiden tot vijf werkhypotheses voor sociale constructie.

1. Hoe we de wereld beschrijven en verklaren wordt niet bepaald door 'wat er al is'

Denk eens terug aan de eerdergenoemde aanname van de empirische kijk op kennis: we beginnen met een zorgvuldige observatie van de wereld, waarbij onze beschrijvingen en verklaringen worden gestuurd door wat er al is. Gecontroleerde observaties geven een nauwkeurig beeld van de wereld zoals die is. Hoewel dit rationeel lijkt, begin je je bij het in twijfel trekken van de autoriteit van de psychiatrische beroepsgroep af te vragen hoe het komt dat verschillende vormen van menselijke activiteit het etiket 'geestesziek' opgeplakt kregen. Alleen het kijken naar een bewegend lichaam of alleen het luisteren naar de uitspraken leidt nog niet naar dat opgeplakte etiket. Het is de betekenisgeving die we geven die het etiket vormt. Of, als we het breder bekijken: observatie an sich verandert niets aan de manier waarop

⁴ American Psychiatric Association (apa) (2013), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*.

het in taal wordt weergegeven. Wat wij homoseksualiteit noemen, zou bijvoorbeeld ook een natuurlijke en normale variatie in biologisch functioneren, een keuze voor een levensstijl, Gods schepping, de lotsbestemming of een zonde kunnen worden genoemd... (Overigens werd homoseksualiteit in 1987 van de lijst van psychiatrische stoornissen geschrapt.) In bredere zin betekent dit dat we geestelijke ziekten niet objectief observeren. We creëren samen, via taal en onze interacties, een wereld waarin geestelijke ziekten al dan niet bestaan.

Ongeveer hetzelfde idee ontstond in de vroege sociologie van *labeling*.⁵ Er wordt bijvoorbeeld gesteld dat criminele handelingen op zichzelf niet bestaan. In plaats daarvan hebben we, door het creëren van een wetboek, een politiemacht, rechtbanken en gevangenissen, een systeem opgezet dat 'criminelen' voortbrengt. Ironisch genoeg produceert wetshandhaving criminaliteit! Op dezelfde manier produceert onderwijs falende leerlingen en genereren religies zonde. We moeten ons afvragen of deze labels of constructies via specifieke taaluitingen de beste opties zijn. Dit betekent niet dat we moeten stoppen met labelen of categoriseren. Maar ik wil er vooral op wijzen dat het bedoeld is om ons ervan bewust te zijn dat er naast de vanzelfsprekende labeling ook allerlei alternatieve manieren van benoemen of beschrijven mogelijk zijn. Constructionisten vragen zich af of het altijd in ons voordeel is om dezelfde woorden te blijven gebruiken, waarmee we met zekerheid beweren dat iets 'zo' is. Er zijn nog bredere implicaties. Uit het bovenstaande volgt dat voor elke toestand of werkelijkheid een onbeperkt aantal beschrijvingen en verklaringen mogelijk zijn. Als dit zo is, moeten we ons ook realiseren dat alles wat we geleerd hebben over onszelf en onze wereld – dat de zwaartekracht ons op de aarde houdt, de wereld rond is, de aarde om de zon draait, wie we zijn, enzovoort – anders zou kunnen zijn. Er is niets aan 'wat er is' dat om deze specifieke verklaringen vraagt. Door anders te kijken kunnen we met onze taal alternatieve werelden construeren waarin er geen zwaartekracht is, de wereld plat is, de zon om de aarde draait of we een andere kijk hebben op wie we zijn.

Voor veel mensen kan deze aanname heel bedreigend zijn. Het impliceert niet alleen dat er geen Universele Waarheid bestaat – woorden die de wereld buiten cultuur en geschiedenis nauwkeurig beschrijven –, maar ook dat niets zeker is, er niets is waaraan we ons kunnen vastklampen, niets solide waarop we onze overtuigingen kunnen baseren. Dit brengt ons bij de tweede constructionistische werkhypothese.

2. Hoe we de wereld beschrijven en verklaren komt voort uit relaties

Bij het diagnosticeren van geestelijke ziekten is makkelijk te zien hoe woorden als 'schizofrenie', 'anorexia' en 'obsessief-compulsieve stoornis' grotendeels hun oorsprong vinden in de psychiatrische gemeenschap. Op dezelfde manier is er ook een gedeeld discours binnen de natuurkunde, scheikunde, economie, onderwijs, rechten, geneeskunde, landbouw, organisatiekunde, bestuur en andere vakgebieden. Op een hoger niveau kunnen we al onze beschrijvingen en verklaringen van

⁵ Zie bijvoorbeeld Bernburg (2019), *Labeling Theory*.

de wereld herleiden tot onze relaties. Dat komt doordat de oorsprong van de taal zelf sociaal is. Taal stelt mensen in staat om ideeën, emoties en informatie uit te wisselen, wat essentieel is voor samenwerking en sociale interactie. De uitspraken van een enkele geïsoleerde persoon vormen geen taal; die zijn eigenlijk onzin. Pas wanneer twee of meer mensen overeenkomen om bepaalde uitingen, markeringen en gebaren als betekenisvol te erkennen worden ze taal.

Let nogmaals op het belang van overeenstemming. Er zijn weinig grenzen aan het mogelijke ontstaan van talen – van de geheime signalen die door vrienden worden gedeeld tot de vele talen van de wereld. Dit betekent in wezen dat onze talen niet functioneren als ‘statische’ afbeeldingen of kaarten van de wereld die simpelweg gecorrigeerd kunnen worden door beter te kijken. Ze ontstaan *in het proces* van onze gezamenlijke activiteiten. Taal wordt een middel. De betekenis van een woord hangt dus af van onze afspraken over hoe het woord gebruikt wordt. Het werk van de 20e-eeuwse filosoof Ludwig Wittgenstein is hier van cruciaal belang.⁶ Hij stelt dat ‘de betekenis van een woord wordt bepaald door het gebruik ervan door taal.’ Dit geeft aan dat eenzelfde woord verschillende betekenissen kan hebben voor verschillende mensen in verschillende tijden binnen verschillende contexten en volgens verschillende spelregels. Neem ter illustratie ‘vuur’. Dit woord roept een specifieke afbeelding in ons hoofd op wanneer we zeggen dat er een bosbrand woedt. Maar de betekenis wordt anders wanneer iemand zegt dat hij het vuur aansteekt om het lekker warm te hebben of over zijn ‘vuur en passie’ vertelt – dit creëert namelijk een ander beeld.

Kijk eens naar enkele andere toepassingen van het woord:

- Heeft hij het pistool afgevuurd?
- Schatje, ik voel een vurig verlangen om je te kussen.
- Hij woont op Vuureiland.
- Kijk eens naar die prachtige vuurvliegjes.
- Hij legde mij het vuur na aan de schenen.
- Het vuur in mij is gedoofd.

Ook maken we afspraken over wanneer en waar bepaalde woorden gepast zijn of juist niet. Sommige woorden werken goed in sommige contexten, maar in andere weer niet. Door de aandacht te vestigen op deze sociale regels – zowel formeel als informeel – bedacht Wittgenstein de term ‘taalspel’, *language game*. Betekenis geven heeft iets van een spel, doordat we ons aan de spelregels moeten houden om begrip en gezamenlijke betekenissen te creëren. Denk bijvoorbeeld aan de verschillende manieren waarop ons spreken bepaald wordt door de sociale omgeving waarin we ons bevinden. Onze manier van spreken – de keuze van woorden en zinnen, intonatie en het volume van onze stem – varieert naargelang we feesten met vrienden, praten met ouders of leerkrachten, spelen met jonge kinderen of onsterfelijke liefde belijden. Op onze universiteiten verschillen de taalspellen van biologie, sociologie, economie of natuurkunde.

⁶ Wittgenstein (1978), *Philosophical Investigations*.

Binnen elke sociale groep ontwikkelen deelnemers specifieke taalspellen. Als je je niet aan de afgesproken regels houdt, kun je uitgesloten worden van het spel. Concreet betekent dit dat zolang je samen dezelfde taal en dezelfde betekenisgevingen en spelregels hanteert, je kunt deelnemen aan de betreffende gemeenschap. De kans groot dat als je andere taal gebruikt, andere betekenissen en spelregels hanteert, je niet meer begrepen wordt en buitenspel wordt gezet.

Door de oorsprong van betekenisgeving te plaatsen in de toepassing van het taalspel leggen we de basis voor de derde werkhypothese.

3. Beschrijvingen van de werkelijkheid krijgen betekenis door hun sociale toepassing

Zoals voorgesteld is het niet de wereld zelf die onze beschrijvingen of inzichten bepaalt. We nemen deel aan relaties waaruit, via allerlei vormen van interactie, een woordenschat van begrip ontstaat. Met deze gezamenlijk begrepen woorden beschrijven en verklaren we de wereld. Terwijl onze beschrijvingen – taaluitingen in alle vormen – het bijproduct zijn van relaties, rijst de vraag waarom we zoveel mogelijkheden hebben om de werkelijkheid te begrijpen. Waarom zijn er zoveel variaties in onze constructies van de wereld? Het idee van het taalspel geeft ons inzicht. Het is sociaal nuttig om verschillende taalregels te hanteren in verschillende situaties. Maar dit zijn blijkbaar niet zomaar taalspellen. De regels van deze taalspellen zijn ingebed in regels of tradities, conventies van het handelen. Onze gesprekken over scheikunde, autoreparatie, voetbal of vriendschap zijn meer dan alleen maar taalspellen; ze zijn nauw verbonden met onze specifieke *levensvorm* in deze contexten. Wittgenstein noemde het hele scala aan relaties – woorden, handelingen, objecten – levensvorm. We zouden ze ook culturele tradities kunnen noemen. Wat we samen doen in een klaslokaal is dus een levensvorm, net als een etentje, werken in een biologisch onderzoekslaboratorium of een liefdesrelatie. Deze levensvormen omvatten niet alleen onze woorden en daden, maar ook de diverse objecten, ruimtes en omgevingen om ons heen. Zo is het taalspel dat we bij tennis gebruiken – inclusief woorden als ‘serve’, ‘deuce’ en ‘thirty-love’ – niet alleen gerelateerd aan de bewegingen van de spelers, maar ook aan het feit dat de spelers beschikken over rackets, ballen, een tennisbaan en het beschikbaar licht.

Het is heel zinvol om de taalconstructies die in specifieke levensvormen binnen specifieke contexten ingebed zijn te begrijpen. Waarom hebben de Inuit bijvoorbeeld meer woorden voor sneeuw dan mensen die in warmere streken wonen? Dat is omdat dit onderscheid nuttig is voor mensen die in het noordpoolgebied wonen. Ze kunnen hun gedrag beter afstemmen op hun ervaringen en specifieke omstandigheden. Het onderscheid in soorten sneeuw kan zelfs levensreddend zijn. Voor het grootste deel zijn werkelijkheidsconstructies en maatschappelijk nut nauw met elkaar verbonden. Daarvan is de vierde werkhypothese een logisch gevolg.

4. Waarheidsclaims krijgen betekenis door het gebruik ervan binnen onze verschillende levensvormen

Betekent dit alles het einde van objectiviteit, nauwkeurige metingen en de waarheid zelf? Nee, dat niet, maar sociale constructie wijst wel op belangrijke kwalificaties. Zoals we gezien hebben, bevatten de traditionele opvattingen over taal als een statisch plaatje, een kaart of een weerspiegeling van de wereld, belangrijke tekortkomingen. Er bestaat namelijk geen rechtvaardiging voor de opvatting dat sommige beschrijvingen dichterbij de waarheid liggen dan andere. Voor elke situatie zijn meerdere taalconstructies mogelijk. Binnen een specifieke gemeenschap stellen we vast dat de taalconstructie waarmee we de werkelijkheid weergeven 'voor ons waar is'. Binnen een andere gemeenschap zal daar anders over gedacht worden. De woorden die we gebruiken voor de wereld komen niet helemaal overeen met de werkelijkheid.

Dit laat echter niet de conclusie toe dat we geen onderscheid kunnen maken tussen ware en valse beschrijvingen, of radicaler, dat elke beschrijving van de wereld even goed is als een andere. Als dit zo zou zijn, wat is dan de status van nieuwsberichten, weerberichten of wetenschappelijke bevindingen? Als woorden niet overeenkomen met de wereld, hoe kunnen we elkaar dan zinvol waarschuwen dat bijvoorbeeld rijden onder invloed een gevaarlijke combinatie is, of dat er een tornado op komst is? Als we ziek worden, zouden de meesten van ons de voorkeur geven aan het verhaal van een getrainde arts boven dat van een automonteur of wiskundige. In ons dagelijks leven zijn niet alle beschrijvingen gelijk. Sommige zijn accuraat en informatief terwijl andere fantasievol, absurd of fake zijn. Hoe moeten we dit begrijpen vanuit een constructionistisch perspectief?

Laten we terugkeren naar de stelling dat waarheidsclaims betekenis krijgen door het gebruik ervan binnen onze verschillende levensvormen. Wanneer we zeggen dat een bepaalde beschrijving 'nauwkeurig' (in tegenstelling tot 'onnauwkeurig') of 'waar' (in tegenstelling tot 'onwaar') is, baseren we dit oordeel niet op hoe goed de beschrijving de wereld weergeeft. In plaats daarvan bedoelen we dat de woorden functioneren als 'de waarheid vertellen' binnen een bepaalde gemeenschap of volgens de conventies van specifieke groepen. Bij voetbal hebben we het over 'strafschoppen', er is geen twijfel over wanneer een strafschop gegeven moet worden. Deze term is erg nuttig om het spel op een eerlijke manier te spelen en de term 'strafschoppen' kan gebruikt worden binnen de conventies van het voetbal. Op dezelfde manier is de stelling dat 'de wereld rond is en niet plat' noch waar, noch onwaar afhankelijk van de schaalgrootte die we hanteren. Als we bijvoorbeeld van Amsterdam naar Madrid vliegen, werkt de woordkeuze 'de ronde wereld is waar' beter. En als we door Nederland fietsen, geven we doorgaans de voorkeur aan de woordkeuze 'de platte wereld is waar'. Dat 'de wereld uit atomen' bestaat, wordt als een waarheid gezien. Het is ook nuttig om 'atomaire taal' te gebruiken als je experimenten uitvoert met kernenergie. En 'dat mensen zielen hebben' is op zijn minst waar binnen bepaalde religieuze kringen. Het bestaan van atomen is niet meer of minder 'waar over de wereld' dan het bestaan van zielen in religieuze zin; beide zijn een werkelijkheid die als waar gezien wordt binnen een bepaalde groep, binnen een bepaalde context, binnen een cultuur of historie.

Met deze schets begrijpen we waarom de term ‘waarheid’ zowel essentieel als potentieel gevaarlijk kan zijn voor ons leven. De term is nuttig *binnen* elke levensvorm, omdat die bevestigt dat iets waar is volgens de regels of conventies van de deelnemers binnen *die specifieke levensvorm*. Dit helpt de deelnemers hun acties te coördineren op manieren die voor hen waardevol zijn en waarin men elkaar begrijpt. Het is geen verrassing dat de Engelse woorden *true* – vertaald met ‘waar’ – en *trust* – vertaald met ‘vertrouwen’ – etymologisch verbonden zijn. Het uitspreken van ‘het is waar dat ...’ is een uitnodiging voor anderen om hun vertrouwen in jou stellen. Doordat we allebei iets als ‘waar’ vaststellen, is er vertrouwen. Dus als biochemici de resultaten van een experiment met aminozuren rapporteren, dragen ze met die kennis (en taal die ze gebruiken) bij aan wat deze groep biochemici beschouwen als kennis van die wereld. De beschreven resultaten en conclusies zijn volgens de (spel)regels van de biochemie waar. De onderzoekers gaan ervan uit dat op basis daarvan andere biochemici deze resultaten vertrouwen. Als anderen het experiment op de beschreven manier herhalen, zullen ze dezelfde resultaten bereiken.

Onderdrukking en conflict kunnen ontstaan wanneer uitspraken over ‘wat waar is binnen een specifieke traditie en context’ als een Universele Waarheid worden gepresenteerd. Bijvoorbeeld, als we de biologische definitie van de dood als ‘waarheid’ accepteren, beperken we drastisch de rijke betekenissen die deze voor mensen uit andere gemeenschappen kan hebben. Als we verkondigen dat liefde slechts een neurologische aandoening is, ontnemen we dit woord zijn culturele betekenis. En als we zeggen dat een bepaalde religie de ‘enige ware God’ heeft, kan dit leiden tot een conflict, religieuze intolerantie, kolonisatie, oorlog of etnische superioriteit. De wereld is getuige geweest van marteling, moord en genocide in naam van De Waarheid, of Onze Waarheid ten opzichte van andere waarheden. Laten we het idee van een Universele Waarheid (die voor *alle* mensen op *elk* moment geldt) loslaten en in plaats daarvan meerdere waarheden omarmen. Deze waarheden zijn nuttig voor een harmonieus leven binnen verschillende specifieke gemeenschappen, op verschillende momenten en locaties. Ze worden door andere gemeenschappen als heel anders gezien en ervaren. De constructionistische benadering is er een van pragmatisch realisme.⁷

5. Het proces van waarden ontstaat en wordt in stand gehouden binnen levensvormen

Het proces van waarden van wat ‘werkelijkheid’ of ‘waar’ is, ontstaat en blijft bestaan binnen verschillende levensvormen. Terwijl we met elkaar omgaan, talen ontwikkelen en vertrouwde leefpatronen creëren, ontstaan er ook waarderingspraktijken. De meeste van deze praktijken zijn impliciet; ze zijn helemaal verweven in onze dagelijkse handelingen en vanzelfsprekend voor ons. Als iemand voordringt in een lange rij wachtenden voor een bus, vloekt tegen een dakloze of luid praat in een chic restaurant, kunnen we geïrriteerd raken. Er zijn geen geschreven regels die dergelijk gedrag veroordelen, maar ze schenden de geaccepteerde manier van met

⁷ Zie ook Clarke (2016), *Essays on Pragmatic Naturalism*.

elkaar omgaan in veel culturen. Op dezelfde manier kan een stel of een gezin zijn eigen omgangspatronen ontwikkelen – ‘onze manier’, ‘zoals wij het hier doen’ – en zo klagen over de puber die voortdurend rondstruint op sociale media, of mopperen op de echtgenoot die altijd te laat thuis komt of zijn rommel niet opruimt. Zodra wij afwijkingen afkeuren, wordt duidelijk dat we in ons eigen verhaal zitten en dat ‘onze manier’ ‘de enige juiste manier’, ‘de regel’ of ‘de maat’ is geworden.

De waarde die we toekennen aan onze werkelijkheid of dat wat wij als ‘waar’ zien – in termen van afspraken, betekenissen, regels of wetten – wordt vooral duidelijk wanneer deze afbrokkelt of wordt bedreigd of overtreden. Het discours van ethiek is dus nuttig om een bepaalde levensvorm te bevestigen of te verdedigen. In navolging van een eerdere discussie hechten we veel waarde aan *eerlijkheid*, vooral omdat liegen een bedreiging vormt voor een manier van leven. Op dezelfde manier vierden we bijvoorbeeld *vrijheid*, *mensenrechten* of *waardigheid* wanneer regeringen activiteiten inperken of verhinderen waar we om geven. We worden altijd beperkt door de traditie waarin we leven, maar de roep om vrijheid wordt zelden geuit, totdat die traditie ons verhindert om deel te nemen aan een andere traditie van waarde.

In grote lijnen suggereert dit dat waarden sociaal onderhandelde verworvenheden zijn. In die zin zijn de waarden van vrijgevigheid, compassie, liefde, vrede en inderdaad het leven zelf niet intrinsiek aan de menselijke natuur. Dit zijn termen die we in de loop van ons samenleven hebben ontwikkeld. De zoektocht naar waarde in iemands leven moet niet gevonden worden door naar binnen te kijken, naar het zelf, of omhoog naar de hemel, maar door te kijken binnen het netwerk van relaties. Tegelijkertijd berust het in stand houden van de waarde van een religie, een natie of een traditie op een continu proces van betekenisgeving. Het einde van de conversatie of van ‘die manier van betekenis geven’ betekent het einde van die waarde.

Samengevat: wat wij als kennis beschouwen, begint niet bij het individu dat de wereld observeert en vastlegt zoals die is. Wanneer we de wereld beschrijven, komen onze woorden en verklaringen voort uit ons bestaan en ons taalgebruik binnen relaties in specifieke gemeenschappen. Binnen deze relaties ontwikkelen we onze woordenschat, aannames en theorieën over de aard van de wereld (inclusief onszelf). Deze relaties bevorderen expliciet of impliciet ook bepaalde waarden. Wat we aannemen als kennis van de wereld draagt de waarden van die tradities in zich mee en geven vorm aan ons begrip van realiteit, rede en goedheid.

Deze vijf werkhypothesen lijken redelijk, hoewel ze niet altijd als zodanig worden gezien. Ze zijn het onderwerp geweest van enorme controverses (zie hoofdstuk 9). Ze kwamen niet zomaar uit de lucht vallen. Het is pas in de laatste decennia dat sociale constructie zich heeft ontwikkeld. Voor velen zijn de wortels terug te voeren naar grote verschuivingen in de wetenschappelijke wereld. Een goed begrip van deze verschuivingen voegt belangrijke dimensies toe aan deze vijf werkhypothesen. Het biedt ook meer inzicht in de revolutionaire implicaties. Na deze verkenning van ideeën zullen we ons richten op de implicaties voor ieders welzijn.